ԿԻԼԻԿԻԱ

ՀԱՆԳԷՍ

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ 1874 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 31 ԹԻՒ 8

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ

ՀԻՒԱՆԴ ՄԸ ԱՌՈՂՋԱՆԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՄԻԱՑՆ ԲԺՇԿԻ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ԲԱՒԱԿԱՆ ՉԷ

Ա.

Անցեալ շաբթու (1874 Դեկտ. 26) կ. Պոլիս Ա.ք-Մարայ, Շէքէրճի փողոցը բնակող Տիվանը-Ա.ֆեամի ըէիզ վեհմաշուք Նուրի փաշայի Փեահեայ Սայիտ էֆէնտիի դուստրը ծանր հիւանդութեան մը ենթակայ ըլլալով. և որ նոյն ընտանեաց բժիշկն ըլլալնուս, առաւօտ և երեկոյ այցելութիւն կընէինք ըստ սովորութեան. հիւանդը խիստ ծանր վիճակի մէջ գտնուած օրերն, ըստ կանոնի, մէկ քանի ուրիշ բժիշկներու խորհուրդն առնելու համար, Տօք. Բեռթիպեան, Տօք. Իլիաս, Տօք. Վուչինօ, Տօք. Իսմայիլ պէյ, Տօք. Ղրպճեան էֆէնտիներն ալ հրաւիրուեցան. վերոյիշեալ բժշկաց հիւանդին այցելութեան եկած օրէն մէկ օր առաջ, հիւանդին հայրն ալ հիւանդանալուն, նոյն օրը լուծողական դեղ մը տուինք, հետեւեալ օրը, միւս բժշկաց հետ Սայիտ էֆէնտիին հիւանդութիւնն ալ քննուելով, անոր հիւանդութեանը համար պէտք եղած դեղը դրուեցաւ, և պատուիրուեցաւ մէկ ժամը մէկ դրդդալ մը

խմելու. և հետեւաբար բժշկական ամէն տեսակ պատուէրները տալէ վերջը մեկնեցանք, երեկոյին ըստ սովորութեան ժամը 12 ին կրկին տեսնել երթալու պայմանաւ։ Ժամն ութին միջոցները, Սայիտ էֆէնտին կը ծանրանայ, որոյ համար մէկ քանի անձինք կուգան մեզ կանչելու, նոյն միջոցին տունը չը դանուելնուս և հիւանդը վայրկեան առ վայրկեան ծանրանալուն, ընտանիքը կատիպուի, փոխանակ մինչև ժամը 12 սպասելու, ուրիշ բժշկի դիմել. նոյն միջոցին Ա.ք–Պարայի կողմէն Տօ.ք. Ճօռճիատիս անցնելով, զանի կը տանին հիւանդին, որ առեն հիւանդն իր վերջին չունչերն առնել տալու վրայ կը դտնուի, Տօ.ք. Ճօռճիատիս բժշկական ամեն միջոցները ի գործ կդնէ, բայց ամեն չանք դժբաղդաբար անօգուտ կըլլան, և մէկ խօսքով Սայիտ էֆէնտի ժամը 11 ին միջոցներն իր մահկանացուն կկնքէ։

Մէկ ժամ յետոյ, 12 ին կերթանք մեր հիւանդը տեսնելու, տնէն ներս մտնելով, ընտանեաց պօռալը, լալը լսելով կսարսափինք և կցաւինք խեղճ օրիորդին մահուան վրայ. բայց մէկ վայրկեանէն տեղեկանալով, որ մեռնողը չէ թէ օրիորդն է այլ իր հայրը Սայիտ էֆէնտին, կսխալուինք պատճառը տեղեկանալու, դի կսպդէի թէ նոյն մարդը, թէպէտ 60 տարեկան էր, բայց կաղմուածքը կորովի և մեռնելու հիւանդ մը չէր, մէկ խօսքով ամեն քննութիւն, խուղարկութիւն և պէտք եղած հարցաքննութիւններն ընելով, կտեղեկանանք, որ առաւօտուն, նոյն հիւանդին տրուած դեղն որ մէկ ժամը մէկ դըրդալ պիտի խմէր և 24 ժամուան մէջ լմնցընելու տեղը մէկ վայրկեանէն, ամենը մէկէն խմած ըլլալուն, ասվրեցանք որ խեղճ մարդը թունաւորուած էր. արդարև դեղը խմելէն 5 ժամ վերջը բժիշկ հասած էր, բայց սոյն 5 ժամերը բաւական էին խեղճը թունաւորելու և մեռցնելու. ահա, այս եղելութիւնն առիթ տուած է, յօդուածիս վերնագրոյն, թէ « հիւանդ մը առողջանալու համար միայն բժշկին այցելութիւնը բաւական չէ »։

Արդարև հիւանդ մը առողջանալու համար, ամենէն առաջ պէտք է ընտիր բժշկի այցելութիւնն. բ. դեղագործին հմտութիւնը, բժշկին գրած դեղագիրը լաւ և ամենայն ղգուշութեամբ պատրաստելն. գ. հիւանդը խնամել, որ կը

կայանայ չէ թէ հիւանդին ուզածն անմիջապէս կատարել, այլ դեղը ժամանակին և բժշկին պատուէրին համեմատ և չափ տալ, ևլն. որոնց վրայ պիտի խօսինք։

Ահա ասոնք են հիւանդի մը առաջնանալուն առաջին և գլխաւոր պայմանները։

Խնդիրը կարելի է չատերուն թեթեւ կտեսնուի, բայց ընտանիքի մը, ծնողաց առ ընտանիս ունեցած խնամոց առաջինն և ամենագլխաւորն է։

Այս համառօտ տեսութիւնն ընենք յետոյ խօսինք, ինչ որ է նպատակնիս։

Ի՞նչ է հիւանդ մը և ի՞նչ է բժիշկ մը։

Հիւանդ կկոչուի այն մարդն, որոյ առողջութիւնը խանգարեալ է որ և է պատճառաւ մը, պաղելով, բարկանալով, դժուարամարս, պակաս կամ աւելի կերակուր մը ուտելով, չափազանց հոգնելով, ջիղերը բորբոքելով կամ դրգռելով, դիշերն արթուն մնալով, մէկէն ի մէկ տխուր կամ ցաւալի լուր մը առնելով, վախնալով և այլն և այլն։

Իսկ բժիշկ կկոչուի այն մարդն, որ իր դիտութեամբն և արհեստիւը, կարող է բժշկուելու ենթակայ եղող խանգարեալ և կորուսեալ առողջութիւնը վերականգնելու, զանազան դեղերով, լնամօք, դղուշութեամբ, խրատիւք և պատուէրներով։

Ուստի հիւանդ մը, որ և է հիւանդութենէ մը բռնուելու ատեն, առաջին ընելիքն ըլլալու է, անմիջապէս կամ ինքն անձամբ բժշկին դիմել (եթէ կարող է անձամբ բժշկին տունն երթալ) իսկ եթէ յանկողին կծառայէ առանց վայրկեան կորսընցընելու բժիշկն իր տունը բերել տալ։

Հոս կներկայանայ, մեղ, առողջաբանական ամենաբարձր խնդիր մը, որ հիւանդաց %՝ 80 ին չմեռնելու կամ % 80 ին մեռնելու առիթ եղած է, կըլլայ և պիտի ըլլայ միշտ, քանի որ մարդիկ այս ամենակարեւոր կէտին տեղեակ չեն և ոըդէտ ձեան։

Ի՞նչ է Առողջաբանական ամենակարեւոր խնդիր ըսածնիս. չէ ուրիշ բան, այլ ամենուն ըրածն, որ մարդս հիւանդանալուն պէս, անմիջապէս բժիշկին դիմել անձամբ, և կամ բժիշկին իրեն տունը բերել տալ։ բայց այս եղանակաւ ոչ ամեն

հիւանդ կառողջանայ ; և ոչ ամեն բժիշկք կարող են ամեն նայած հիւանդնին բժշկել, և այս ալ չէ թէ անդարմանելի կամ անբուժելի հիւանդութեան համար ըսել կուզենք, այլ անպատճառ առողջանալու և բուժելի հիւանդութեանց համար է խօսքերնիս : Եւ ի՛նչ է ասոր պատճառն :

Ասոր միակ և դլխաւոր պատճառն է, ամեն ընտանիքին իր մանաւոր և յատուկ բժիշկ չունենալն :

Ահա այս է Առողջաբանական ամենաբարձր խնդիր ըսածնիս :

Այն ընտանիքն, որ իր մանաւոր, յատուկ և ընտանեկան բժիշկ չունի, թող համոզուի, թէ որչափ ալ հարուստ ըլլայ և իր հարստութեանն ապաւինելով հիւանդ եղած կամ ունեցած ատենն, ամենէն երևելի և հռչակաւոր մէկ բժիշկ կամ մէկ քանի բժիշկներ ալ բերել տալով, չատ անդամ լինքը կամ իր հիւանդը վտանգի մէջ է :

Ի՛նչ է ընտանեկան բժիշկին օգուտն. ընտանեկան բժիշկին օգուտը մէկ քանի տեսակ է :

Ա. Ամեն ընտանիք իր ընտանեկան յատուկ բժիշկն ունենալով, բժիշկը ըստ պայմանագրութեան, ութը, տասը, տասն և հինդ, քսան կամ եռեսուն օրն անդամ մի, ստիպեալ և պարտաւորեալ է սոյն ընտանեաց այցելութեան երթալ հիւանդ չեղած ատեն, և երթէ դժբաղդաբար հիւանդ ըլլայ, ընտանեաց մէջէն որ և է մէկն, այն ատեն մինչև որ հիւանդն առողջանայ, պարտաւորեալ է պէտք եղած չափ, օրը մէկ կամ մէկ քանի անդամ, առաւօտ, ցերեկ և երեկոյ, կամ երկու օրն անդամ մի և այլն պէտք եղած ատենն այցելութեան երթալու, առանց ընտանիքին, հիւանդին կամ հիւանդին տիրօջը հրաւէրին սպասելու. զի այն միջոցին, ընտանեկան բժիշկն ոչ միայն հիւանդին բժիշկն, այլ և հիւանդին տէրն և պահապանն է միանդամայն :

Զի ինչպէս որ ընտանիք մը վստահ ըլլալու է զինքը կամ իր հիւանդը լանամող բժիշկին վրայ, այնպէս ալ բժիշկը վստահ ըլլալու է, լանամք տարած հիւանդին. որովհետև, ինչպէս հիւանդ մը, զինքը դարմանող բժիշկը տեսած ժամանակն ուրախութիւն մը զգալու է, նոյնպէս ալ բժիշկ մը, իր հիւանդը տեսած ժամանակ վստահ ըլլալու է, թէ հիւանդին

մտեղած և անոր ձեռքը բռնած ժամանակ երակին զարկը քննելու ատեն, մի և նոյն ուրախութիւնն ղդայ, մէկ խօսքով վատահութիւնն ըլլայ փոխադարձ։

Բ.— Հիւանդի մը առողջանալուն Բ. պայմանը, բժիշկ մը դարմանած հիւանդին, առողջ վիճակը դիտնալն է, այս ալ ուրիշ եղանակաւ չկրնար ըլլալ, այլ միայն ընտանեկան բժիշկ ըլլալով։ Ըսածնիս օրինակ մը բացատրենք։

Մարդուս սիրտն, որ կդտնուի երկու թոքերուն մէջ տեղը դէպ ի ձախ կողմն, և կեդրոն է արեան շրջանի պաշտօնին, ուսկից ամեն տեսակ երակներուն մէջ արիւնը կպտակի, մարդուս մարմինը սնուցանելու, յայտնի է թէ բնաղնաբար մէկ վայրկեանի մէջ 65 էն մինչև 120 անգամ կզարնէ ըստ տարիքի։ Ինչպես 120 անգամ կզարնէ նոր ծնած մանուկի սիրտն և քանի որ մեծնայ տղան, երթալով սրտին զարկին թիւը կպզտիկնայ, ինչպես ծերոց սիրտը մինչև 65 կամ 70 ի կիջնայ այս է սրտի բնաղնական օրէնքն և առողջութեան պայմանը։ Բայց կդտնուին անանկներ, որք առանց որ և է հիւանդութիւն մը ունենալու, տղայ ըլլալով փոխանակ 120 կամ 100 սրտի զարկ ունենալու 70 կամ 80 կունենան, կամ ծեր ըլլալով, փոխանակ 65 կամ 70 սրտի զարկ ունենալու կունենայ 80 կամ 120, առանց հիւանդ ըլլալու։

Միւս կողմանէ կան հիւանդութիւններ որոնց ենթակայ եղող անձանց սրտին զարկը կբարձրանայ ինչպես այն ամեն տեսակ ջերմ բորբոքում կամ տաքութիւն (իւֆնէթլի) ունեցող հիւանդութիւնք։ Ընդհակառակը կան հիւանդութիւններ, որ ատեն սրտին զարկին թիւը կպզտիկնայ, ինչպես են այն ամեն հիւանդութիւնք, որոնց ենթակայ եղողն առանց ջերմ, բորբոքում կամ տաքութիւն ունենալու, միայն չափազանց նիհարութիւն, տկարութիւն և արեան պակասութիւն ունի։

Ուստի դիտցուք թէ տղայ մը առողջ եղած ատեն, բնականաբար իր սիրտը փոխանակ 120 կամ 100 անգամ զարնելուն, 70 կամ 80 անգամ զարնէ և եթէ յետոյ առողջ տղան, բորբոքում կամ տաքութիւն ունեցող հիւանդութեամբ մը [illegible] կամ ընդհանր պաւկի հիւանդ, և եթէ յետոյ հիւանդն իր մասնաւոր ու ընտանեկան բժիշկ չունենալով, որ և է բը-

ժիչկ մը կանչուի, եթէ սոյն բժիշկը չդիտնայ թէ բնականաբար սոյն տղուն սիրտին զարկն 79 կամ 80 է առողջ վիճակին մէջ, բնաղննաբար և բժշկաբար հիւանդը խիստ ակարացած, նիհարցած և աղքատ արեան տէր համարելով, վոխանակ նոյն հիւանդին բորբոքը, ջերմը պակսեցնելու դեղերը գրելու, ուժ տուող դեղեր և միջոցներ պիտի հրամայէ, որք վոխանակ հիւանդին օդնելու, հիւանդին հիւանդութիւնն ուժովցընելու, հետեւաբար նորա կեանքը վտանգի ենթակայ պիտի ընէ. նոյնպէս կրնայ ընթերցողը մի և նոյն ենթադրութիւնն ընելով ծերոց վրայ, մի և նոյն հետեւութիւնն ունենալ, որոյ վրայ պիտի խօսինք յաջորդիւ։

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՍ ՆԻՒԹԱԿՐՕՆՈՒԹԻՒՆՆ

ԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ԼԻՕՆԻ (ԳԱԼՂԻՈՑ) ԲԺՇԿԱԿԱՆ
ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ ՏՕՔԹՕՐ ՏԷԿՐԱՆԺԻ

Սոյն վարդապետութիւնը քարոզող դպրոցին դասատուներուն սկզբունքն է հետեւեալը, թէ. Նիւթն յաւիտենական, անհատ է։

Նիւթն յաւիտենական է, կըսէք. բայց ինչպէս սովրեցաք. ո՛վ ըսաւ ձեզ... դեռ երէկ ծնաք, վաղը չկայք, ղեպյարանքնիդ սահմանեալ և իմացականութիւննիդ տկար է։ Ինչպէս կարող էք ճանաչել անսահման անցեալին մէջ կատարուած այն մեծ եղելութիւնները։ Նոյնպէս ինչպէս կհամարձակիք դուշակութիւն ընել անսահման ապագային մէջ կատարելի փոփոխութիւնները։

Նիւթոյն յաւիտենականութիւնն, որոյ վրայ կպնդէք, ապացուցեալ ճշմարտութիւն մ՚է, ինչպէս է երկրաչափական սկզբունք մը, զոր օրինակ ամողջը, կոչեն ասել պէտ է. անշուշտ ոչ. կամ թէ ասղնջ էնդը, պէկ կէսին պէտ կէսին ամենն կոչ ճամբան է. դարձեալ ոչ։

Նիւթոյն յաւիտենականութիւնն ընդունելի ըլլալու համար

պէտք էր ապացուցուիլ նոր դիտութեան վաստերով. ուստի անոնք թէ ինչ կըսէ :

Երկրաբանութիւնն որ կարող է միայն մեզ լուսաբանել, պատմութեան չափանդամ կէտերն և իրողութիւնք, կասկածցընէ թէ երկրագունտս իւ սկզբան աշխարհիս, երող դունտ մ'էր, ժամանակաւ պաղելու վրայ է, որով արտաքին երեսը կեղևով մը դացուելով իր այսօրուան ձեւը դտած է. և մինչև այն ատեն, իր վրայ կենդանի մարմին ապրիլ կարելի չէր, իր տաքութեան աստիճանը չափազանց ըլլալուն :

Շարունակ պաղելու ընորհիւ, օդին մէջ ժողվուած ջրին շոքին խտանալով, ծնունդ առած են այն ահագին ովկիանոսներն :

Այս միջոցին երկրագնտիս տաքութեան աստիճանը բաւական իջած ըլլալով, կարելի եղած է ծովային անկոց և ձըկանց ապրիլը :

Քիչ մը յետոյ դաւառներն ընել կուզուի, ցամաքք, երեւան ելած են. և հետեւաբար այն ընդարձակ անտառներն, ուր կրնակին խոտակեր շորքոտանիք, և հետզհետէ մսակերք որոց չատ տեսակներն այսօր կորուսեալ են :

Ժամանակիս փոփոխութեանց հետ կենդանիք ալ փոխուած են. բայց հետզհետէ աւելի կատարեալ ըլլալու պայմանաւ :

Մարդս ամենէն վերջը կծնի, երբ երկրագունտս բոլորովին պատրաստ կըլլայ զանի ընդունելու :

Երկրագնտիս պատմութեան նման սքանչելի բան չկայ. որ հիմնեալ է երկրիս զանազան մասանց ուսման վրայ, որ կարելի է և եղած, յարատև աշխատութեամբ և չարունակ նորանոր դիտերով :

Բայց ժամանակիս և տարածութեան այն անսահմանութեան մէջ ինչ կգտնուէր, երկրագնտիս երեւէն առաջ : Այս կէտին վրայ դիտութիւնը համր է, որովհետև իր միջոցները սահմանաւոր են, ինչպէս են մարդկային կարողութիւնք : Երկրաչափութիւնը չունի ձեւեր, քիմիաբանութիւնը փորձարար, բնական դիտութիւնը չունի այնպիսի դործիքներ, որով կարող ըլլայ անմտանելի խորութեանց մէջ կընալու : Հոն, մեզ համար պարապն է, կամ թէ ըսենք դաղանիք մը անմը-

տանելն, որոյ վրայ եղած և ըլլալիք, որ և է վարդապետութիւն, պարզապէս ենթադրութիւն մ'է։

Բայց եթէ նիւթոյն յատկութեանց ուղղակի ապացուցանելն անկարելի է երկրագնտիս չկարծրանալէն առաջ. կարելի է՛, այսօրուան դիտցածներուընկիս, անուղղակի ապացոյց մը դանել։

Այս առթիւ, կըսէ Պիւֆոնէլ։

«Այս աշխարհիս մէջ, նիւթը փոփոխութեանց ենթակայ է, բայց չկորսուիր. եթէ չկորսուիր ուրեմն անմահ է. ուստի ինչպէս կարելի է առեղծել այն որ կարելի չէ նորա ոչնչանալը. նիւթն էր ի սկզբանէ, և պիտի միայ միշտ. ուրեմն յատկութեան է»։

Պիւֆոնէլի այս ըսածին մէջ ընդհանուր բան մը կայ, որ ճշմարիտ է, բայց սոյն ճշմարտութենէն յառաջ բերած հետևութիւնները բոլորովին ծուռ և սխալ են։

Արդարև, նիւթը կփոփոխի, և ոչ թէ կոչնչանայ. «ինչպէս կապացուցուի կշիռով, որ ճշտութիւնը ցուցնող գործիք մ'է։» Այրող փայտը մոխիր դառնալով, կոչնչանայ, բայց իր տարերքը կմնան. ժողվելով մէկ կողմէն այրող փայտին կաղերն և կարծր մասերն, որ մոխին հետ օդը կելլեն. միւս կողմանէ միացած մոխիրն և չեփած բոլորը մէկէն կշռէ, այրած փայտին ծանրութիւնը կգտնես. որով կապացուցուի թէ նիւթն ոչնչացած չէ։ Մոխրին մէջ պարունակեալ աղերը հողին մէջ կրկին պիտի մտնեն, դարձեալ տունկերը սնուցանելու, որոնք ալ պիտի սնուցանեն կենդանիներն և փոխադարձաբար անոնք ալ առաջիններն։

Այս իրողութիւնները դարերէ ի վեր այսպէս չարունակուած ըլլալուն, կարելի՛ և պէ՛տք է հետևցնել թէ իրենց տեւողութիւնը ժամանակիս բոլոր սահմանները կպարտաւորի։

Ոչ անտարակոյս. ծուռ տրամաբանութեամբ մ'է որ կարելի կըլլայ վախճանաւորէն անվախճան հետևցնել. և միանգամայն բոլորովին սխալ է անմահ կամ անոչնչանալի կոչել այն մարմիններն, որք յարատև շարժման մը կդիմանան։

Ալճեպրայի մէջ, անչափելի քանակութեան մը ընդունելութիւնը բոլոր հաշիւները կվոխէ. դործածական հետևութիւն չկայ, եթէ այսպիսի սկզբունք մը ընդունելի ըլլայ,

խնդրոյ մը լուծման մէջ։ Անվճռական կոչուած աւանդական նըշանն, ըստ ինքեան աննշան բան մ'է, և նպատակին ուրիշ բան չէ, այլ ցուցանել այն սահմանն որոյ կդիմէ հաւատարմութիւն մը, ըստ վոխիոխութեանց զանի բաղադրող քանակութեանց։

Ինչ պիտի ըլլար մեքենադիտութիւնն, եթէ մեկէն և մեկ իր ձեւերուն մէջ անվախճանն ընդունէին ուր կը միաւորին մինչև մեկ ասպիճան, զօրութիւնն և ժամանակը։ Յովորական մէջոցները պիտի կորնչցներ և անկարելիութեամբ անպատէհի մէջ պիտի կրնար, որնոր ընդհակառակը կրնայ օգտակար կերպիւ գործածել անվախճան զօրութիւն մը ոչինչ ժամանակի մը մէջ և ինոխադարձաբար։

Երկու երկաթուղիներ մեկմեկու դէմ ամենայն արագութեամբ գալով, երբոր կվտորդակեն, որովհետև ձնանդ առած ըլլալն ճաշտը խիստ մեծ է, մեկ քանի վայրկեաններու մէջ ոչնչանալու, առանց յաղթելու միայտին և երկաթին ընդդիմացութիւնն։ Ընդհակառակն, արագութեան համեմատական ժամանակաւ մը, առանց վտանգի կրնայ կայնիլ։

Կհերքեմ ուրեմն, նիւթին անմահութիւնն, երբև անապացուցանելի։ Շօշափելի և չափելի բաներուն մէջ, խիստ հեռուն երթալն, իրականութենէն դուրս ելլել է։ Աչքմեան երեւոյթիս մէջ, անվախճան մանրթացութիւն մը լուսաւորելու կարող լոյս մը չեմ տեսներ։ Հաղիւ կարող եմ գաղափար մը ընել, դարուց յարատև յաջորդութեանը վրայ. և չեմ կարող հասկնալ թէ այս աշխարհիս մէջ, ուր ամեն բան կմաշի, ուր ջրին կաթիլը քարը կծակէ, մարմնոյ մասունքներն անկորուստ եղած ըլլան, երբ ծնունդ առած մարմինք խիստ դիւրութեամբ կը հալին և կպղտիկնան ամենաոչինչ պատճառի մը ազդեցութեամբը։

Բնական է որ կրկնակ ենթակայ ընդունողին համար մը գոյութիւնն, որպես զի տկնեցը ենթակայ եղած ըլլայ անհրաժեշտ պատճառ երկրորդի անմահ նիւթին անպատճառ երկրայելի է, ընդունելի է թէ խափանէ է ըստ ինքեան ի տնորէն իր մնանուտ զօրութեամբը։ Այսպիսի աստրածութեանց, հետաւորութեանց մէջ չենք կարող մտնել, մինչև անդամ միայն գաղափարաւ։ անհնութիւնը, կը յաղթէ ճանաչելու բոլոր մեր միջոցներն։ ան-

վախճան տալ ան մեր իմացականութիւնը կչփոթէ, անվախճան անցեալը ղանի բոլորովին եւս ինչ որ այս կէտին վրայ կըսուի կկայանայ լուծել այնպիսի գիւտարութիւններ որ ուղիղ տրամաբանութեան հակառակող պատճառաբանութիւններ ընելու խնդիրներ յարուցանելէն զատ ուրիշ օգուտ չունի։

Ուսկից կհետեւցնեմ թէ նիւթին յատկութենականութիւնն ապացուցանող դիտնականին հիմ կպակսի, և կանցնի ի նպաստ դրութեան մը երեւակայեալ ենթադրութեան մը կարգը։

Սոյն վարդապետութեան մէկ գլխաւոր կէտն ալ կրնանք տալէս եզրակացնել թէ, նէ-ըն ան, էրեն յարկացեալ ղբո-ւիւն մը, էրեն նման անմահ։ Զկայ նիւթ առանց ղորութեան, չկայ ղորութիւն առանց նիւթոյ, և իրրև հետեւութիւնք ղբո-ւիւն և նէ-ըն աշխարհս ծնած են յատկութենականութենէ։

Ձդողական ղորութիւնը, մարմնոց առ միմեանս գաշող պարզ ղորութիւն մ'է. կարելի է այսպէս ընդունելն. այն ատեն որովհետեւ ինչպէս կարելի է մտկնել թէ մի և նոյն մարմին մը լեռան մը դադաթն եղած տեղն, ծովին եղերքը գտնուած տեղնէն աւելի թեթեւ ըլլայ, և թէ մի և նոյն մարմինը հանդէպ մը խորը լծնելու տեղն աւելի ծանր ըլլայ։

Եթէ ձդողական ղորութիւնը, նկատելով պարզապէս մարմիններն իրար գաշող ղորութիւն մ'եղած ըլլար փոքրիկ գանդակաձեւ մը լինկած մարմին մը, նորա ներքնակողմը պիտի վակէր, փոխանակ դէպ ի դետինն լծնալու, առ կեդրոնը, ժամանակին համեմատական աճող արագութեամբ մը։

Ձեմ գիտեր թէ, որ և է մէկն, զգացած չըլլայ, հնոցէն քաշելուն, առ մագնիսացեալ ասեղն վրայ ունեցած ազդեցութիւնն հապարդող ղորութիւնը։ Բնական գիտութիւնը դեռ կըվնտռէ այն կչիռն որով կարող ըլլայ նէ-ըրոլան ջուղը կշռելու ալ կվապէ թէ օդին և թէ պարապին մէջ։

Վերջապէս ըսե, բնութեան այն կարող սքանչելիքն անկըշռելի է, կուգայ մեզ արեգական անհուն պարապ տարածութիւններէն, այնինքն առանց կարծր կամ կազային մասունքներու միջնորդութեամբ։

Հետեւաբար, պնդել թէ առանց նէ-ըոյ՝ ղբո-ւիւն չկայ, նոր գիտութեան ծլմտրտութիւններն ոչնչացնել և ապացուցեալ ճշմարտութեանց դէմ վիճաբանութեան ենթակայ կարծիք մը հանել է։

Ջմեռ չրջապատող այն ամեն հրաշալեայ վրայ մտածելու առիթներս, մարդս արդարև կհիանայ, բոլոր ուժերովս վրայ ակրող Նիւթականութիւնը: Ներդաշնակութիւն երկնային մեքենագործութեան մէջ, ուր բոլոր մոլորակք իրենց շրջանը կկատարեն առանց բնաւին չփոթելու. երկրային ներդաշնակութիւն, որոյ չնորհիւ ամեն բան իրար բռնած է, ամեն բան իրար կշռչափէ, ամեն բան մէկզմէկ կկապէ, ամեն դոյութիւն իր պաշտօնն ունի, ամեն բան իր նպատակն: Անասունք և առնկք մէկզմէկ կօգնեն. ինչ բան որ ոմանց ձեռագործ է, ուրիշներու օգտակար կըլլայ:

Խօշարացոյցով տեսանելի դոյութիւնէն մինչև ամենահսկայ անասունն, ամենափոքրիկ կարծր մարմինէն, մինչև ամենէն մեծ երկնային աշխարհն, իր ներդաշնակութիւնն ունի:

Ուստի, ֆիզիկական աշխարհին սոյն ներդաշնակութիւնը, մեր միտքը լուսաւորող և մեր կանքերը ծնող անվախճան էութիւնի մը անուրանալի կնիքը կկրէ: Ժամանակ ժամանակ նայելա մէկ քանի դաղտնիքները կգտնենք, իր անփոփոխ օրինաց մէկ քանիները կտեսնենք, և այն ատեն մեր ուրախութիւնը մեծ և օրինաւոր կըլլայ: Բայց որչափ թեթև է ընաթիւան վրայ յառաջադոյն բառնցած խմացական տուրքը բաղդատելով դեռ մեզ անծանօթ ճշմարտներուն հետ:

Վանորոյ նիւթականութեան յաւիտենականութիւնը քարոզող դպրոցն, իրմով օրինաւոր ըլլալու համար պէտք էր տասը անվախճան խմացականութիւն մը, աշխարհի էութիւնը մեկնելու կարող վիճակի մէջ դանուելու համար: Այս ընել հաւարձակած չէ, համոզուած ըլլալով, թէ այսպիսի դաղափար մը, որ և է մտաց մէջ մտնել կարելի չէ, և չիմանալութիւն պիտի համարուի: Այս չկարենալուն, ինչ ըրած է, դոհ եղած է, բնական այս մեծ երևոյթները տասնոց դիպուածական պատահման յատկացուցած է, դիպուած նախ անկատար արդիւնքներ տալով, բայց յաջորդական փոփոխութիւններով, դարուց ի դար կատարելագործուելով:

Եթէ այսպիսի վարդապետութիւններ ընդունելի ըլլալ պէտք էր ընդունիլ նաև, թէ ներդործնական մասունք, իրենց դիպուածական պատահման մէջ, կարծրանալու, ձգողական զօրութեան, քիմիական միաւորութեան օրէնքներն ալ

դրած ըլլար. թէ միաւորութեան որոշ եղանակի մը ապդեցութեամբ, ստեղծած ըլլային աստեղք, արեւն, մոլորակք և ծանրութեան օրէնքներն յառաջ բերէին, որպէս զի վերլսպէս, դիպուածին զուգութիւններովն ստեղծուած ըլլային տուներէն, անասուն և մարդս։

Դիցուք թէ, այսպէս ըլլար, են ալ վայրկեանի մը համար, ընդունիմ. բայց սա պայմանաւ միայն, որ երէք նիւթն և զօրութիւնն այսքան հրաշալիքներ ընելու կարող եղած են, անշուշտ երկրորդական դործողութիւններ ալ ըրած են։ Սոյն վարդապետութիւնը քարոզողները կըսեն թէ, Աթէնքի բարձրութեան վրայ կանգնուած բաբինեակը, մարդուս ձեռագործն է, նոյնպէս ճարտարապետական բոլոր այն ձեւերը տուողն, որոնց վրայ կհիանանք։ կըսէք թէ Հոմերոս՝ Իլիականի հեղինակն է։ Պարզ առասպել մը։ Այլ կենդանի զօրութիւն ունեցող նիւթն է, որ իրար յաջորդող դարերու մէջ, աւանդական նշաններով միացած է, որք կարող եղած են, Բէլէի որդի, Աբիլիսի բարկութիւնն երդել։ Միլոյի Վենիւսը, Լաոքօոնը, Ֆառնեզի Ռօվնը, վիրաւորեալ սուսերաձիգ ըմբիշը պարզապէս կպարտաւորին կերային ածուխի աղին, թէ մինչև այսօր անծանօթ մնացած գանազան պարադայից մէջ, անասնոց և մարդու ձեւը կրնայ տունել։ Ինչ պէտք է Ռափայելի, Թիթիէնի, Թենթօռէի, Ռիւպէնի գոյութիւնն ընդունիլ։ Սոյն կարծեցեալ վարպետներուն բոլոր ձեռագործները չինողն է նիւթն, և երէք նոքա ապրած են, նոցա անձնական արժանիքն ոչինչ է, որովհետև նոցա դեղեցիկ պատկերներն իրենց վրձիններովն ստեղծեալ են, նոյնպէս Միչէլ-Անժի մկրատը, Ֆլօռանսի Մէտիչներուն տաճարը զարդարող արձաններուն միակ հեղինակն է։

Այսպէս մտածելը տարօրինակ կերեւի, և է իրօք. այսու ամենայնիւ վերոյիշեալ բոլոր ստեղծագործութիւնք և ձեռագործք ոչինչ են դործող ոչ նէ-ինչ յատկացեալ հնձագործանէեանց հետ բաղդատելով։

Ինչ պիտի ըլլայ մարդս այսպիսի կարծեաց մէջ որք զանի կստորնայնեն. երէք ոչ բնական էնդիւան պարզ մարմին մը։

Մօնտեսքիէ, իտալացի հռչակաւոր բնաղինը կըսէ թէ, մարդս իր նախնեաց, իր կաթնատուին, ապրած կլիմային,

վայրկեանին, օդին, ժամանակին, ձայնին, լոյսին, իր կեցածին և հագուստներուն արդիւնքն է։

Ուստի, եթէ այս ըսածը ճշմարիտ ըլլար, ի՞նչ տարբերութիւն պիտի ըլլար մարդուն և չան մէջ։ եթէ ոչ միայն հագուստն։

Ահա հոգեբանութիւնը, դրչով ոչնչութեան վերածեալ, և այս ոկղբունքը վարդապետող դպրոցն անդամ մի, այս ճամբուն վրայ սլանալով, անդունդը միայն պիտի կանգ առնու։

Կ՚քարոզէ թէ, իմացականութեան գործերն ուղեղի շարժումէ մը կ՚հետևին. ուղեղը կծնի գիտաքն, ինչպէս մաղձը կծնի լեարդէն, և ստամոքսէն ալ կաթային թթուն։ ինչ փայթ թէ արտագրեալը պարագայի մը մէջ աննկութ, և ուրիշ առթի մը մէջ կշռելի, ամեն կողմ գործնական յատկութիւն մը միայն կտեսնէ։

Բայց ուղեղն ի՞նչու համար հոգեբանական բաներու ընդունակ է։ Որովհետև փոսփորեալ իւղ կպարունակէ։ Եւ հետևաբար, վէթըռնգի և էմթըմաատիւրի հանդուգործք, կիրային փոսփորի աղ հանելնուն համար, մարդկային լմնցականութեան ամենէն մեծ ստեղծիչներն ըլլալու էին։

Ինչպէս որ կըսէ, Մօլէսքօթ թէ, «Մալէչաթի հոլագործը. հողին դուրս կհանէ ուրեմն մտայ գանձը, թէ երկրագործը շրջանի մէջ կդնէ ժամանակիյ անիւն, իր առաջին շարժումը տալով։ Հոլագործն իր ճակտին քրտինքովը հացը կճարէ, ի վտանգ իր օրերուն և չդիտեր թէ կարելի է որ ամենէն ընտիր գլխոյն նիւթն է իր ձեռքերէն անցնողն, իր մեռթ աշխատութեամբը կարելի է դարերը շարժման մէջ կը դնէ»։

Ուստի կրնանք ամենայն համարձակութեամբ ըսել թէ նիւթոց անմահութիւնը քարոզողաց գիտութեան նպատակն այս է, տեսակ մը մանաւոր կարծիքներով պաշտպանեալ։ Նպատակնին է մարդս զրկել իր ամենընտիր յատկութիւններէն, իր արժանիքէն և հաւատարիմ ղանի անասնոց. մարդս՝ կապիկին, ըստ ոմանց կատարելագործեալ և ըստ ոմանց անկէ աւելի անկատար եղբայրը կընէ։

Ինչպէս Մօլէսքօթ և Պիւխնէր, մարդուս դիակը, (Ն-ոդեթ) աղբի կնմանեցնեն, որոյ թանկագին հարստութիւնը,

ըստ նոցա, երկրագործութեան համար անկարուստ են։

Վերջապէս, նիւթականութեան համար, առանց բոսբորի չկայ միաք. լմայական ամեն գործողութիւն, ուղեղային շարժումէ մը միայն կծնի. ամեն բան անդամին է, ինքնալ ինքն չկայ։

Կարծիքն իր աղբիւրն կառնու զգայարանաց անդամոց մէջ. ամեն ճանաչումի զգացողութիւններէն կբխին. զգայարանք իրար կուզղեն և մէկն միւսը կկատարելագործէ։

Ի՛հ ուրեմն, այծամարտը (սեռակից կապիկ է) մարդուս ուղեղէն քիչ տարբեր ուղեղ ունենալով, որ հարուստ է միանգամայն բոսբորոտ իւղէ, կարո՞ղ է իբրև մարդ խօսիլ և կրակ գործածել։

Ոչ անտարակոյս, մարդս միայն մտածելու, ժպտելու և խօսելու յատկութիւն և ձիրքն ունի. մարդս միայն կարող եղած է բանաստեղծութիւնը, դիտութիւնք, արուեստք և արհեստք ստեղծել։

Ամեն դաղափար զգայարանաց արդիւնքը չէ. երկրաչափութեան առածները դատողութեամբ կհատկուին. արդարին և անիրաւին զգայողութիւնն, ամեն բարի ծնեալ մարդուն սրտին խորը դրօշմեալ է. հոգեբանութիւնը բոլորովին դրսէն քիչ բան կառնու. այլ չատը մտածութենէն։ Ինչպես վայրենիք մենէ աւելի սուր զգայարանաց տէր են. տեսքերնին սուր, լսելին նուրբ, հոտառելիքնին վախուկ, ձեռքերնին խիստ դիւրաշարժ. բայց ո՛վ կրնայ համարձակիլ ըսել թէ մենէ աւելի խելացի են. խելք մարդկիկ (վայրենիք) որոնց արժանիքը միայն մարմնական որպիսութիւններնին է, որոնց միտքը գոյ է լոյսց, ինչպես որ կենդանիքնին ալ լուսաւորութեան բարութենէն հեռի է։

Թողուն ուրեմն որ մերժեալ հոգեբանութիւնը վատթարութեան դործոյն մէջ վտառատրի։ Դառնանք բանաւոր մարդուն, ὁμο σαπιενο զոր կոչած է Լիննէ։ Ընդունինք ինչպես Լիննէ (Դաղղիացի հռչակաւոր կենդանաբան) թէ մարդս միայն ունի, նմոգանոպլեան և բանակաոպլեան, և որք են մարդուս ամենէն վեհանձն յատկութիւնները. թէ մարդս, կատարելագործելի է և ենթակայ բարոյականութեան, որովհետև կընդունի ի վեր քան ընթանք, անմահ հոգի մը։ Խօսինք քիչ մ՚ալ եթէ համարձակութիւն ունինք նիւթական բարոյականութեան վրայ,

բայց բնաւ չզարմանանք, այլ ընդհակառակն սպասենք ընդունուած և յարդուած կարծեաց բոլորովին։

Ինչպէս կըսէ, Մօլեսքօթ թէ կոչն ազա՛ւ է, այլ ուղեղին արտաքին ազդեցութիւններէն յառաջ եկած վիճակի մը կաթիւոր նշանակն։

Անձնիշխանութիւնը ինչ՛ է, կամաւոր ճանչցուած ամեն գործողութիւնք բնութեան օրինաց հնազանդ են, ազատութիւնը կամաց որոշիչ պատճառներուն ազդիւութիւնն է։

Մեր խորհուրդն, օդաչափին հետ կը փոփոխի, կըսէ Պիւխանէը, և բոլոր այն բաներն, որ մեր ջանքովը կատարուած կկարծենք, կարելի է, սոյն դիպուածական պայմաններուն արդիւնքն են։ Նոյնպէս բարոյական պատասխանատուութիւն կոչուածն ալ չկայ։

Ցանցանաւորներուն չաւերն, աւելի դիմութեան կարօտ են քան թէ պատժոյ և անարդանաց։

Ինչպէս կըսէ և այս առթիւ Մօլեսքօթ թէ, պատժոյ արժանի չեն, կամ թէ չատ քիչ, և էն չատն ընկերութիւնն ինքզինքը պաշտպանելու համար։

Աղէկութիւնն այն է, որ մարդկութեան կատարելագործութեան այն ինչ պարագայի մը մէջ անհատին պիտոյից կհամապատասխանէ. դէշութիւնն է իսկ այն, որ սոյն պիտոյքները կհակառակէ։

Բայց այն առեն, որովհետև դէշն ու աղէկը ժամանակին համեմատ կատարքերին, վատթարութեան հոռմայեցիք իրաւունք ունէին, ողջ գերին իրենց ձկնատեսանքներուն մէջ նետել, ձուկն աւելի պարարտ ընելու դիտմամբ. աղէկ կընէին քրիստոնեայները չարչարելնուն, որովհետև իրենց բնութիւնն անկարելի ըրած էր ղերենք ապրեցնել ոչ առանց վնասուկ կերպակուրի և ոչ առանց մեծ յուզմանց։ Միջին դարուն բարբարոսութիւնն, իր ժամանակին պիտոյից յարմար էր, երբ հարատահարութեամբ և աւարով ահ ու դող կներմանէը, զի այսպէս իր կարողութիւնն յայտնած կըլլար, կհամարէր։

Ա.յսպիսի սկզբունքներով, արդարութիւնըն խոհեմութիւն, աշխարհիս մէջ գործ չունէին, որովհետև նիւթն է գերագոյն իշխանը։

Բանդի ղօրութիւնն է ամեն արդարութեան վերջին նպատակն, և ղօրութեան տիրապետութեամբն անշուշտ լուսաւորութեան

վատթարութիւնն և վայրենի վիճակին դարձը կհաստին :

Բարոյականութիւնը , կպօռայ Ռօսօֆ–վ այներդ տատտուն , կէօթինկի գերմանացի բնագիտաց և բժշկաց ընդհանուր ժողովոյ մը մէջ , որ ծնունդ առած է դիտնական նիւթականութենէն , կեղրականայ հետեւեալ բառերուն մէջ , ոպինի և խըմնի , ոպովնի և ամօր կանի և վայն ալ :

Պիւխնէր , կըսէ , թէ « բոլոր այն մեծ և վեհանձն կարծիքները պարապ երազներ են , ցնորքներ , խաղեր են , խենդերու պարերու նման » :

Ի՞նչ տարօրինակ վարդապետութիւն :

Նոյնպէս կաւելցնէ թէ , ընկերութիւն մը , որ կներէ թէ , մարդիկ կմեռնին անօթութենէ տուներու սեամքներու վրայ , ընկերութիւն մը , որոյ ղօրութիւնը կկայանայ տկարը նեղել և իբրև գործիք գործածել , իրաւունք չունի բողոքել և ըսել թէ բնական դիտութիւնք բարոյականութեան հիմը կտապալեն » :

Ահա հոս , դիմակը կինայ և վերջին նպատակնին բոլորովին երեւան կելլէ . հետեւաբար պէտք է որ վիճաբանութիւնը դադրի յօդուտ մարդկային սեռին :

Ուստի իսօսքերնիս վերջացնելու համար , կեղրակացնենք , թէ , նիւթակրօնութիւնն , առաջին դիտուններ ունի զանի ճառող , ինչպէս Մօլէսքօթ և Պիւխներ , որոնց դիտութիւնը բոլոր աշխարհի ծանօթ է . բայց ինչ աստիճան աւելի յարգելի պիտի ըլլային , եթէ հոգեբանութեան մէջ , ծուռ վարդապետութիւններով , և անիրաւ պատճառաբանութիւններով , ճշմարիտ ճամբէն չեղած չըլլային . որոնց համար և ոչ մէկ բան մը արգասաւոր է , ոչ հոգեբանութիւնը , զոր ոչնչացուցած են , մարդկաբանութեան հետ փոխանակելով , և ոչ բարոյականութիւնն որն ի հիմանց քայքայած են :

Ըստ նոցա իմացականութիւնը , կենդանական գործունէութեան մը հետեւութիւնն է . կամքն ալ անդգայ հիւղէական շարժում մը : անձնիշխանութիւնը ցնորք մ'է , առաքինութիւնն և յանցանքն , օդաչափական փոփոխութեան հետեւութիւն մը : վերջապէս օրինաւոր պատասխանատուութիւնն ալ դրեթէ անիրաւութիւն մ'է . . . . : Ա,յս սկզբամբ նիւթականութիւնն ոչ միայն հաւատոց չփոթութիւնն կպատճառէ ,

այլ և բարոյականութիւնը կտապալէ : Ամեն բան անասնական յառաջադիմութեան կվերածէ , ոչինչ հոգւոյն լմնցականութեան , սրտին , դաստիարակութեան , և բնաւ տարբերութիւն բանաւոր և վայրի մարդուն մէջ : Բոլորովին զգացողականութեան կհետևի , որ կկայանայ զբօսնիլ և յագենալ : Իրեն համար , ընկերութիւնը թող վճանայ եթէ ձիրքերը սանձահարել կխորհի : Առելութիւնը , նախանձը կտիրէ նիւթականութեան սկզբունքն ընդունող մարդոց մէջ . հասարակաց վրդովումը կքարոզէ , և ընդհանուր խռովութեան կառաջնորդէ : Որ առեն ոչ դիտութիւնն և ոչ բանականութիւնը կարող է ընդմիջել . ինքզինքը պաշտպանելու բնական դրդումը կպարտաւորի արթննալ անշուշտ . . . . . : Դէմ դնել կործանիչ վարդապետութեանց , զանի միշտ յաղթել և ամեն ուրեք անդադար չանիւք , այս է ահա մեր ամենուս և պարագային պէտքն և պարտքն . և որովհետև խռովեցուցիչ վարդապետութիւնք կտարածին , հասարակաց դաղափարը կծռեն , և մարդկային սեռը վտանգի մէջ կենթարկեն , արդար և իրաւացի է երբ ամենքնիս միաբան , բողոքենք և մաքառինք . . . :

ԱՐՈՒՍԵԱԿ

Կիլիկիոյ Ա. թուոյն մէջ 1874 դեկտ. 4 լատ. Արուսեակին Արևոյն վրայէն անցնելու վերաբերեալ տեղեկութիւնները հրատարակած ըլլալնուս , հետևեալ յօդուածն ալ այս անգամ կարեւոր կդատնենք կիլիկիոյ ընթերցողաց ներկայացնել :

Փարիզի դիտութեանց Ակադեմիոյ մշտնջենաւոր դիւանադպիր Պ. Տիւմաս հետևեալ նամակը հաղորդած է ի հրատարակութիւն փարիզի Բէօ լրագրոյն , որ ուղղեալ է վերոյիշեալ Ակադեմիոյ նախագահին , Պ. Պօնքէյէն Օսթրական մեծ Ովկիանոսի մէջ գտնուած քամպել կղզիէն գրուած , ուր գացած էր Պ. Պօնքէ , Արուսեակին անցը դիտելու : Սոյն նամակը կարդացուած է դիտութեանց Ակադեմիոյ ընդհանուր ժողովոյն մէջ :

Քամպել կղզի · 1874 Հոկտեմբեր 18 :

Պարօն նախագահ , Արուսեակին՝ Արեւուն վրայէն ընելիք անձը դիտելու համար , սեպտ. 9 ին տեղնհասանք :

Հետեւեալ օրը, սեպտ. 10 ընթերցուածոյն վրայ յարմար տեղ մը իյանք։

Հինգ շաբաթ շարունակ աշխատելով, 18 փոքրիկ տուներ շինուեցան, պէտք եղած դործիքները տեղաւորելու։

Ա. Տանը կամ խրճիթը յատկացեալ է, մասնաժողովոյն չորս անդամներն և 10 նաւաստիքն ապաստանելու, ուր ամբարուեցան բոլոր ուտելիքներն։

Բ. Խրճիթն յատկացեալ է երկայնութեանց դրաւենեակի ակնոցին։

Գ. Խրճիթն, որ շարժուն է, յատկացեալ է վեց մատնաչափ ակնոցին։

Դ. Խրճիթն ալ կվերաբերի միջօրէական ակնոցին և որ կը դտնուի ծովին եղերքն։

Ե. Խրճիթն ալ, որ շարժուն է կ՚յատկանայ 8 մատնաչափ ակնոցին։

Զ. Խրճիթին մէջ կդտնուին ճօճանակներն և ժամացոյցներն. ասի այնպիսի եղանակաւ շինուած է, ուր օրին փոփոխական ազդեցութիւններէն ազատ են մէջը դտնուող դործիքներն։

Է. Խրճիթ մը լուսանկարի հետ իր ամէն ճիւղերովը։

Ը. Թ. և ժ. Դ. Խրճիթք յատկացեալ են մագնիսական քննութեանց։

ԺԱ. և ուրիշներ զանազան պիտոյից և մեր սննդեան ծառայող անասնոց համար։

Այս խրճիթներն կանդնելու համար մեծ աշխատութեան կարօտ եղաւ, 2250 խորանարդ կանդուն դետին փորել հարկ եղաւ, որ հազիւ կարող եղանք կատարել 5 շաբթուան մէջ։ Մինչև հոկտ. 1, առանց ապաստարանի և մինչև կէս մէջքերնիս տիղմին մէջ աշխատիլ ստիպեալ էինք ձիւնին և անձրեւին տակ։

40 օրուան մէջ, միայն մէկ օր մը ունեցանք օդը բաց, և երկու դիշեր ալ լուսին տեսանք։

Եթէ օդային երեւութէն այս պայմանները չփոխուին Արեդակին դրից չարժման հետ, շատ կվախնանք որ մասնաժողովս իր նպատակին չհասնի, այնքան անտանելի աշ-

խատուբիւններ անարդիւնք պիտի ըլլան։ Ցասակիկ հով, ձիւն, անձրեւ կարկուտ շարունակ։

Քամպել կղզւոյն մէջ տիղ մը մշտնջենաւոր է մինչեւ ան-դամ լեռանց վրայ կգտնուի։

Այս համառօտ տեղեկութիւնները ձեզ հաղորդելով, Պ. նախագահ կյուսանք, թէ բազդը կյաջողէ մեր աշխատութիւններն ապարդիւն չընելու։ Մասնաժողովս, գիշեր ու ցերեկ, անխոնջ կաշխատի ամեն պատրաստութիւնները կատարելու. ամեն անդամ իր ճիւղին վերաբերեալ խնամքները չեն ղլանար։

Ընդունեցէք եւն.

Նախագահ Քամպել կղզւոյն մասնաժողովոյ
Տ. ՊՈՒՔԻ

ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՓԱՐԻԶԻ

Փարիզի Աշխարհագրութեան ընկերութեան վերջին նիստին բեւեռային շրջանակին մէջ, Հիւսիսըն ծոցին եւ ժայռօտ լեռանց մէջ տեղը (ուր ամառն, օդը 28 էն մինչեւ 35 աստիճան ջերմէն վար ցուրտ կընէ) ամբողջ 13 տարի ապրող կղերական մը հետեւեալ տեղեկութիւնները կհաղորդէ։

Սոյն կղերականին անունն է Բըթիթօ։

Կըսէ թէ, Հիւսիսըն ծոցին բնակիչք (որք կկոչուին Էսքիքիմօ) մեծահասակ են, կպաշտեն արեւը. համոզմունք ունին թէ լրւնոց չգտուածոյն ճառագայթները, սերտերնին կտաքցնեն։

Երկայն դանակներ ունին, որոնցմով կարծրացեալ սարը կկտրեն, տեղէն ձեւով, եւ մէկզմէկու վրայ շարելով բնակարանները կշինեն. կպակսի միայն դուռ մը, ուսոի ներս մտնելու աստենին էն վարի կողմէն մէկ կտորը կքաշեն, եւ փորերնուն վրայ պառկելով, սահելով ներս կմտնեն, հետերնին առնելով, մարթէ չինուած անկողիններին։

Երբ ամբողջ ընտանիքը ներս կմտնեն, կրկին կդոցեն ծակը, ուր կպառկին, աղաւ ըլլալով դրսի օդին աղդեցութենէն։ Ան պառկողներուն շնչառութեան արտաշնչութեան աղ-

դեցուԹենէն բնակարանին ներսի երեսէն սառը հանելով կը վազէ դեսինն, ուր չուրն անմիջապէս կրկին կսառի. այնպէս որ բնակարանը քիչ քիչ կբարակնայ և մեկ քանի ժամուան մէջ սառատունը բոլորովին կհալի, և որով կհասկնան որ քունը բաւական եղած է։

Առաջին տարիներուն մէջ, վերոյիշեալ ԲըԹիԹօ կղերականը կըսէ, կխեղդուէի այսպիսի խրճիԹներու մէջ և չմեռնելու չափ մտաներովս պղտիկ ծակ մը կբանայի և բերանս դէպ ի նոյն ծակը կդնէի դրսի օդն շնչելու. և երԹալով սովորեցայ առանց արտաքին օդը առնելու, ես քիմօ բարեկամներուս նման մեկ քանի ժամեր անցնել։

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

ՍՈՎ

Սոկալի սովը որ Ասիա կնեղէ և կասկած կայ որ դեռ տևէ, օգտակար է յուսամք Հնդկաստանի այն պատուհասին առաջքն առնելու համար իւրօրԹ դրած միլիոնները սովրիլ որ հազիւ մեկ տարի չկայ, պէնկալ գաւառը կտիրեր։ Ըւրոպացի ճանապարհորդներէն, Պ. ՇըլաճլինԹվէռ, որ լաւ կճանաչէ անդրիացի Հնդկաստանն այս օրերս հրատարակած է, նոյն ժամանակ սովին առաջքն առնելու համար իւրօրԹ դրուած միլիոններուն համառօտուԹիւնն, որով չնորհիւ, երԹեւեկուԹիւնը դժար եղող, և 15000000 բնակիչ ունեցող գաւառներն մօտու վտանգէն ազատ մնացին։

ԸնԹերցողք պիտի սովրին ԹԷ, ինչ խնամք լինչ նախատեսուԹեամբ, քաղաքին պիտոյից և կացուԹեան խորին ճանաչումովը, Անդրիացի կառավարուԹիւնն այնպիսի միլիոններ և աղբիւրներ ձեռք բերաւ, մտաներայ օգնուԹիւններն և նպաստներն իրենին հետ միացնելով, որոնցմով դէչուԹիւնն իր արմատէն խլելու կարող եղաւ։

ԸնԹերցողը պիտի սովրի ԹԷ, կառավարուԹեան և մտաներայ չանից միուԹեան չարժուձն որքան օգտակար ե-

ղած է, սովով տանջող բազմաթիւ բնակչաց եղած նպաստից կանոնաւորութեամբն և արագութեամբն։ Այս հրատարակելով ըսել ցինք ուզեր թէ երբէ Անգղիացի կառավարութեան օրինակին հետեւուած ըլլար, մէկ տարիէ ի վեր Ասիոյ մէջ սպրած սովը վերջացած կըլլար, այլ սա ըսել կհամարձակինք թէ սովէ տանջողներն ոչ այս աստիճան կինեղուէին, և ոչ ալ մահու վտանգի մէջ կըլլային։ Ինչպէս կատարացուցանեն հետեւեալ տողերն, որ թարգմանեալ է, կեսարիայէն, Պ. Պառովսի առ Լէվանթ–Հերալտ ուղղած նամակէն։ . . . «Քաղաքիս շրջակայներուն ամէն կողմանէ հասած լուրերը խիստ տխուր են, խեղճ մարդիկք կսկսին անօթութենէ մեռնիլ։ կարելի է չափազանցութիւն կայ այս լրոց մէջ, այսու ամենայնիւ չենք կրնար ինքզինքնիս խաբել սոյն թշուառութ տխուր վիճակին վրայ։ Յայդ աղբիւրէ հաւատացած ենք, թէ նոյն ինքն այս քաղաքիս (կեսարիա) մէջ անօթութենէ մեռնողներ եղած են։ Թաղի մը էմին կնիքով վաւերացեալ տեղեկագիր մը մեզ տրուած է, որոյ մէջ վկայուած է թէ, այն ինչ փողոցին մէջ երեք հոգի անօթութենէ մեռած են . . .։

Անցեալ շաբթու, մեր տնէն եղած օգնութենէն զատ, այս քաղաքիս մէջ 737 տաճիկ, 539 հայ և 73 յոյն ընտանեաց օգնութիւն ըրինք։ Խիստ տխուր լուրեր հասնին մեզ քաղաքիս շրջակայ գիւղերէն. աղերսագիրներու թիւն օր ըստ օրէ չատնալու վրայ է։ Երկու ընկերութիւններ ունինք, որք մասնաւորապ հետ միանալով, միատեղ նպաստել որոշեցին. անմիջապէս պէտք դաւառին գիւղերուն բնակչաց 100 ոսկի պիտի բաշխուի։ Ընկերութեան կողմանէ մէկն այս օրերս Շուռքմաք գիւղը պտտելով, որ քաղաքէս մէկ օր հեռաւորութիւն ունի, տեղեկագիր տուած է մեզ թէ հոն 70 հոգի անօթութենէ մեռած են . . .։

Եւ կեսարիա, նոյն ինքն Կ. Պոլիսէն 150 ժամ հեռի է։

Խօսինք ուրեմն, Անգղիոյ կառավարութեան մինչև 1874 թուականին վերջերը պէնկալի սովի և իր հետեւանաց առաջքն առնելու համար ի գործ դրուած միջոցներուն վրայ; կարելի է Ասիոյ սովին համար նոր դրութիւն մը բռնելու լոյս մը ծագի։

1873 թուականին, հոկտեմբեր ամսոյն Անգղիական կա-

ռազմարութիւնը տեսաւ թէ պէնկալի հիւսիս-հարաւային կողմը, բրինձն, որ ժողովրդեան սննդեան միակ հիմն է, հազիւ մէկ քառորդը պիտի ունենայ տարեկան հունձքին: Ուստի պէտք էր ուրիշն մնացորդ երեք մասը ձեռք ձգել և պէտք եղած կողմերը խրկել, յուսով որ ձեռք ձգելիք բրինձն որ 5,000,000 կինդինար էր պիտի բաւէր, սակայն ժամանակը սովրեցուց որ հազիւ պէտք եղածին կիսոյն կհատասարէր, այսու ամենայնիւ այսքանն ալ ձեռք ձգելը խիստ դժուար էր, և եթէ ձեռք ձգուէր, կրնար սովէ տանջուողներուն հասցնել, որ գաւառին զանազան կողմերը ցիրուցան կգանուէին: Երբ տեսնուեցաւ թէ պէնկալի ամեն կողմն ալ բրինձի հունձը քիչ էր, վայրկեան մը խորհեցաւ քաղքէն բրինձ դուրս հանելն արգիլել. այս կարծիքէն էր Սըր ճօռճ Բամպէլ, որ մինչեւ պէնկալի պաշտօնեայն էր, բայց ժողովը դէմ կենալով այս կարծիքն ի գործ չդրուեցաւ: Ինչպէս 1874 յունուար 1 ի եղած պաշտօնական վիճակագրութենէ մը տեսնուեցաւ որ 660000 կինդինար բրինձ դուրս ելած և 200000 կինդինար ներս մտած է, որով մէջ 140000 կինդինարը կառավարութեան հաշուոյն էր. պէտք եղած բրինձին երկու երրորդը պիհարեան կառավարութեան սահմաններէն և մէկ երրորդ մնացորդ մասն ալ Բիւնճապէ ծախու առին:

Վերջապէս Անգղիական կառավարութենէ 1,000,000 կինդինար բրինձ ծախու առաւ, որ պէնկալի ներսի կողմերը խրկուեցաւ կալկաթայէն բաժնոյ երեքեւեկող երկաթուղիով: Ամեն օր կալկաթայէն 50,000 կինդինար բրինձ ճամբայ կհանէին, որ կառանէր կանճի ալ ելքերը մինչև, և երբ միւս ելքերը կհանուէր, կմնար բրինձը 100 հազարամեթր հեռուն խուրել քաղքին ներսերն ուր կաիրէր սովը: Յարակոյս չկայ թէ բոլոր այս բրինձը բեռ կրող անասուններով տեղափոխելն անբաւական էր, որովհետև օդին չորութիւնը խոտի պակասութիւն պատճառած ըլլալով, բեռ կրող անասունք սովօրականին չափ աշխատիլ անկարող էին, ասոր համար ամեն միջոց չհնտյեցին, արջ, եղն, ձի, աւանակ և այլն ժողվեցին և փոքրիկ սայլեր, կառքեր չինել տուին, որմնցմով բրինձը կանգատփոխուէր, և մինչև դէպի ներքին կողմերը կտարուէր: Ցուլիս ամսոյ մէջ 75000 կառք պատրաստ ունէին, որոնցմէ մեծա-

գոյն մասը կուզերեցաւ : Վերջապէս ձիով երթեւեկող երկաթուղի մը չինուեցաւ Գոքամբթայէն (որ կը գտնուի Կանճի ձախ կողմը) մինչև Ցառպունկայ : Այս գիծն , որ սկսուեցաւ Փետր. 15 ին և ամփողջացաւ ապրիլ 17 ին որոյ երկայնութիւնն էր 74 հաղարամեթր : Այս միջոցաւ օրը 24 կենդինար բրինձ կաեղամիսուեր : Ասկէ ի զատ տասնի չափ ալ շոգենաւիկներ բերուեցան Անգղիայէն , սակայն առքա պէտք եղած ծառայութիւնը չկարացին տալ , մեքենայներնին բաւական ուժով չըլլալնուն :

Բոլոր այս գործողութիւններն ամենայն կանոնաւորութեամբ կատարուելու համար 16 գինուորական և 10ն ալ քաղաքական պաշտօնեայներ կային , որք ունէին 203 տարբին գործակալները . ասոնց ամէնը կտրօրինէր պէնկալի կառավարիչն , որ կբնակէր Բաթնա :

Օրը 300 տրամ բրինձ կարուէր երէտասարդի մը . բրինձի և ամեն ուտելիքի գին կառավարութեան կողմանէ այնպիսի որոշմամբ կարուած էր , որպէս զի ամեն գործաւոր իր օրական վարձովը կարող կըլլար ապրիլ : Կալկաթայի մէջ գանուող մասնաժողովի մը , 1448 երկրորդական մասնաժողովներ ունէր , պաշտօն ունէին բրինձ տալ աղքատաց , հիւանդաց բժիշկ և և դեղ հատցնել :

Ի շնորհս այս խնամոց և չանից նախորդ տարիներու տաճն եղած նեղութիւններն և թշուառութիւնք չտեսնուեցան : Նախորդ տարիներու տաճն , պարէնք կերդրնական ամբարի մը մէջ ժողոված էր , ուսկից կուգային ամեն կարօտեալք ընդունիլ :

Տոյն մասնաժողովը 100000 անգղիական ոսկի տրուեցաւ Անգղիական կառավարութեան կողմանէ . իսկ մասնաւորաց նուէրներու դումարն եղած է 370000 ոսկի . ամենէն աւելի նուէր տուողներն եղան Հարուստ Հնդիկք , ասոնցմէ ոմանք դրամ տուին , և ոմանք ալ թիւ մը կարօտ ընտանիք անանցին :

Տոյն գումարէն 175000 ոսկիով բրինձ ծախու առնուեցաւ . կառավարութիւնը 3 էն մինչև 4,000,000 մարդոց օգնեց որոնցմէ 650,000 ձրի խնամուեցաւ . 1,900,000 հոգի ալ իրենց աշխատութեան փոխարէն բրինձ ընդունեցան , մնացորդն ալ ստակ առին :

Ցոյն ամենէն աւելի տիրող կողմերուն մէջ , կառավարու-

թեան կողմանէ տնօրինուած աշխատութիւնները էին, կանադաքի խլուած արտադ վաղող ջուրդ արդելումն, և այս ջուրդ դէպի կանքի ալ կողմը տանիլն զանազան միջոցներով, կանժի եղերքէն բիւզթային մօտէն մինչև Հիմալապա երկաթուղի մը չինելն։ Այս գործողութիւնները կատարուելուն համար շատերը դէմ էին, սովի առեն, տկարացած մարդոց այսպիսի ծանր աշխատութեամբն աւելի տկարանալնուն համար. այսու ամենայնիւ ի շնորհս այս գործողութեանց Պէհառ գաւառի հարաւային արեւմտեան կողմի ժողովուրդ սովի վտանգէ ազատ մնացին։ Ամեն օր 27000 հոգի աշխատելով, կարող եղան 65000 կտոր տնքերի հողեր, պարարտեցնել, որոց մշակութեամբն յայլոյդ տարին 16000 ընտանիք սնած և ապրած են։

Վերջապէս դաղթականութիւնն յայտնած չէ. միայն 3026 հոգի գաղթած են։ Ահա ի շնորհս այս չանից սոյն սոսկալի սովի առեն ընդ ամենը գնայ 26 հոգի պակաս են։ Բաղդատելով այս թիւը նախորդ սովերու առեն (որ դարուս սկիզբէն 6 անդամ պատահած է) մեռնողներուն թուոյն հետ, ոչինչ է։

Ահա այս յօդուածը կհրատարակենք չէ թէ միայն հնդիկ սովի պատմութիւնն ըրած ըլլալու նպատակաւ, այլ Ասիոյ սովի առաջքն առնող, և կարօտելոց օգնութիւն ընող մասնաժողովոյ ուշադրութիւնը կհրաւիրենք, Անգլիական կառավարութեան կողմանէ ի գործ դրուած միջոցներուն վրայ. այս յուսով օգտակար ծառայութիւն մ'ըրած կըլլանք կարելի է ի նպաստ Ասիոյ կարօտելոց ի միասս Օսմանեան կառավարութեան և ի պատիւ Հայ մասնաժողովոյն։